

Зміст і методи виховання дітей дошкільного віку

Теорія виховання дітей дошкільного віку забезпечує формування і розвиток особистості дитини відповідно до суспільних потреб. Вона конкретизується в теоріях фізичного, розумового, морального, трудового, естетичного виховання. Кожен із цих напрямів реалізовує особливі, властиві лише йому цілі і завдання, принципи, зміст, методи і форми роботи.

1. Мета і завдання виховання дітей дошкільного віку

Виховання як гуманітарна суспільна практика має певне спрямування, яке визначається його метою і конкретизується у завданнях. Мета виховання уособлює *суспільний ідеал* — уявлення про те, яка особистість відповідає вимогам суспільства. Актуальним для сучасного виховання є прилучення дітей до національних і загальнолюдських цінностей, захист інтересів і прав дитини як особистості, забезпечення умов для її індивідуального творчого розвитку.

Ідеал і мета виховання

Головною метою виховання є допомога кожному стати всебічно розвинутою, гармонійною особистістю. Такою вона мислиться з давніх часів, відколи люди стали перейматися проблемами виховання підрастаючого покоління, турбуватися про своє майбутнє.

Одним із найголовніших завдань педагогічна наука вважає осмислення і конкретизацію цієї мети на кожному історичному етапі. Не менше зусиль вона спрямовує на аналіз відповідності загальній меті виховання конкретної педагогічної практики, інтерпретацію, поширення прогресивного досвіду.

Виховна мета кристалізується в надрах етнопедагогіки, яка зорієнтована на загальнолюдські й національні цінності. Відображаючи народну мудрість про виховання, етнопедагогіка вважає його метою досконалу особистість, визначальними рисами якої є працелюбність, людяність, вміння долати труднощі, доброта і любов до життя, що дається людині для добрих справ, саморозвитку і творчої самореалізації.

Народні уявлення про значення виховання підтвержені у наукових психолого-педагогічних дослідженнях. Так, на думку психолога Л. Виготського, виховання «розгортається як найширша у світі проблема — проблема життя та творчості».

Етнопедагогіка стверджує, що у народній мудрості кожна людина постає як втілення духовно-моральних зв'язків принаймні трьох поколінь: минулого (дідів та їхніх батьків), сучасного (її батьки), майбутнього (онуків і їхніх дітей). Отже, за нормальних зв'язків між поколіннями людину пам'ятатимуть не менше трьохсот років. Людина має долати свій життєвий шлях у неперервному вихованні — «від колискової пісні до плачу-голосіння, від народження до смерті, від діда до онука». Ідеали досконалої особистості в усіх народів ґрунтуються на загальнолюдських і національних цінностях, а також окреслюють і тендерні чесноти: чоловік — сміливий, мужній, чесний, гордий, щедрий; жінка — розумниця і красуня, вірна, хороша мати, господиня.

Гуманістичний ідеал виховання як самовдосконалення обґрунтований у філософських працях Г. Сковороди. В одній із притч він розповідає про давнього мудреця Едипа, який, умираючи, заповідає синові: «Не будь нахабним і безсовісним, ступай тихенько, життя є небезпечний шлях; привчай себе задовольнятися з малого, не наслідуй тих, хто розтрачує серце по зовнішності. Вчися збирати розсіпані думки твої і повертати їх всередину себе. Щастя твоє всередині тебе, тут центр його закопаний: пізнавши себе, все пізнаєш. Не пізнавши себе, у п'ятні ходитимеш і лякатимешся страху, де його не було. Пізнати себе повно, пізнатися й здружитися а собою — це є невід'ємний мир, істина щастя і мудрість досконала. Ах, якби я міг тепер закарбувати на твоєму серці пізнання самого себе, але світло це осяває у пізньому віці, якщо хтось щасливий... Будь добрим до всіх. Не образиш і ворога свого, якщо хоч трохи намагатимешся себе пізнати...».

Самопізнання і самовдосконалення пов'язане з духовністю особистості як спосіб її розбудови. Важливим компонентом структури особистості є ціннісні орієнтації, які регулюють, спрямовують, стимулюють поведінку і діяльність людини.

Цінність — значущість, яку люди надають явищам, речам і яка є основою ставлення до них.

Виражає цінність і ставлення людини до себе. Отже, система життєвих орієнтацій є сукупністю життєвих цінностей особистості, яка значною мірою визначає її життєвий шлях. Зважаючи на це, ідею виховання необхідно розглядати як процес розширення можливостей розвитку особистості, зорієнтованого на утвердження її як автора свого життя. Одним з підтверджень цієї точки зору є слова сучасного педагога-новатора Ш. Амонашвілі, який вважає істинно гуманною лише таку педагогіку, яка здатна залучити дитину до створення самої себе.

Мета виховання втілює у собі прагнення до гармонійного розвитку кращих якостей людської особистості. Таке розуміння мети єднає її з ідеалом виховання. У всі часи орієнтація на всебічний розвиток особистості мала непересічну цінність. Вона забезпечує від таких хибних підходів до трактування мети виховання, як *ідеологізація* (пріоритет класових інтересів) і *технократизація* (перевага раціонального над моральним у формулюванні мети виховання).

Мета виховання на різних етапах історичного розвитку відображає рівень педагогічної культури суспільства, інтереси та ідеали певних соціальних груп, узагальнює досвід сімейної та суспільної практики виховання. Обґрунтування виховної мети неможливе без аналізу і врахування особливостей соціально-економічного розвитку суспільства, стану теорії і практики виховання. У різні історичні періоди

вона мала свої особливості, оскільки при обґрунтуванні її основним критерієм був ідеальний тип особистості, якого потребувало суспільство на конкретному етапі свого розвитку. Це визначає сутність різних виховних систем. Наприклад, Я.-А. Коменський вважав метою виховання формування людини, здатної «знати, діяти і говорити», закликав «учити всіх всього». Ж.-Ж. Руссо наголошував на необхідності забезпечити загальнолюдське, а не класове, професійне виховання. За Й.-Г. Песталоцці, загальна мета виховання полягає у виявленні в дітях справжньої людяності, якої можна досягти шляхом гармонійного розвитку всіх їхніх сил і здібностей. На думку Й. Гербарта, метою виховання є розвиток всебічних інтересів, гармонійне формування «добросесної людини». У розвитку природних здібностей дітей убачав головну мету виховання Ф. Фребель. А педагогічна система М. Монтесорі ґрунтувалася на вихованні самостійної, незалежної творчої особистості з перших років її життя.

К. Ушинський наголошував, що мета виховання тісно пов'язана з культурою рідного народу, оскільки воно створене народом і засноване на народних засадах, має виховну силу, якої позбавлені системи, що ґрунтуються на абстрактних чи запозичених в інших народів ідеях: «...Основа виховання і мета його, а значить, і головний його напрям різні в кожного народу і визначаються народним характером», тому «не можна запозичити чужого характеру і тієї системи, в якій виявляється характер». На цій підставі він обґрунтував такі висновки:

— загальна система народного виховання для всіх народів неможлива ні на практиці, ні в теорії;

— кожен народ формує свою систему національного виховання, а тому запозичення одним народом у іншого виховних систем неможливе;

— досвід народів у вихованні є дорогоцінною спадщиною для всіх настільки, наскільки досвід всесвітньої історії належить усім народам. «Як не можна жити за зразком іншого народу, яким би принадним цей зразок не був, так не можна виховувати за чужою педагогічною системою, яка б вона не була струнка і добре обдуманна. Кожний народ щодо цього повинен випробувати свої власні сили».

У формуванні цілісної, самодостатньої, інтелектуально й духовно розвиненої

особистості вбачала найголовніший сенс С. Русова. «Виховування мусить мати метою виробити людину з широким розумінням своїх громадських обов'язків, з незалежним, високорозвиненим розумом, братерським почуттям всіх людей, людину, здатну до роботи, таку людину, яка ніде, ні за яких обставин не загине морально і фізично й приведе в життя свою незалежну думку».

У саморозкритті, самостворенні, самореалізації особистістю свого потенціалу вбачав головну мету вільного виховання К. Вентцель. Найважливіше для нього — створення «плану життя людини», а не виконання навчального плану школи. «Весь процес навчання має бути організований так, щоб він мав характер досягнення дитиною самою собі поставлених цілей».

В. Сухомлинський розумів ідеал виховання як головну працю душі дитини, спрямовану на засвоєння загальнолюдських цінностей. «Виховання полягає у тому, — писав він, — щоб вміло, розумно, мудро, тонко, сердечно доторкнутися до кожної з тисячі граней, знайти ту, котра, коли її, як діамант, шліфувати, засяє неповторним сяйвом людського таланту, а це сяйво принесе людині особисте щастя. Відкрити у кожній людині її, лише її неповторну грань — у цьому мистецтво виховання». Цю ідею відстоював і австрійський психолог Віктор-Еміль Франкл, який доводив, що освіта повинна дати людині засоби для виявлення смислів.

Загальна мета виховання конкретизується в сучасних концепціях навчання і виховання. Згідно з Державною національною програмою «Освіта. Україна XXI століття» розбудова системи освіти, її докорінне реформування мають стати основою: відтворення інтелектуального, духовного потенціалу народу, виходу вітчизняної науки, техніки і культури на світовий рівень, національного відродження, становлення державності та демократизації суспільства в Україні. Тому необхідно створити в суспільстві атмосферу загальнодержавного, всенародного сприяння розвитку освіти, активізувати зусилля суспільства для виведення її на рівень досягнень сучасної цивілізації, залучити до її розвитку державні, громадські, приватні інституції, сім'ю, кожного громадянина. Важливо створити життєдайну систему безперервного навчання і виховання для забезпечення можливостей постійного духовного самовдосконалення особистості, формування інтелектуального і культурного потенціалу як найвищої цінності нації.

У сучасних концепціях визначено головну мету національного виховання в Україні: набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнародних взаємин, формування у молоді особистісних рис громадянина Української держави, розвиненої духовності, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури.

У Законі України «Про освіту» (стаття 26 «Дошкільне виховання») йдеться про те, що «дошкільне виховання здійснюється у сім'ї, дошкільних дитячих закладах у взаємодії з сім'єю і має на меті забезпечення фізичного, психічного здоров'я дітей, їх повноцінний розвиток, набуття життєвого досвіду, вироблення умінь, навичок, необхідних для навчання в школі». Сім'я зобов'язана сприяти здобуттю дитиною освіти у дошкільних та інших навчальних закладах або забезпечити дошкільну освіту в сім'ї відповідно до вимог Базового компонента дошкільної освіти. Як зазначено у Державній національній програмі «Освіта. Україна XXI століття», дошкільне виховання спрямовується на оволодіння рідною мовою в сім'ї та дошкільному закладі; забезпечення пізнавальної активності; розвиток творчих і художніх здібностей в ігровій та інших видах діяльності; виховання культури спілкування, поваги і любові до батьків, родини, Батьківщини; започаткування основ трудового виховання, екологічної культури, моральної орієнтації в національних і загальнолюдських цінностях. У ранньому дитинстві перші педагоги, батьки, покликані «створити умови для повноцінного фізичного та психічного становлення особистості, забезпечити дитині почуття захищеності, рівноваги, довіри, сформувані активне, зацікавлене ставлення до навколишнього світу». Суспільне виховання разом із сімейним

забезпечує повноцінний і всебічний розвиток дитини на засадах національної культури і духовності з урахуванням різноманітності національного складу та регіональних умов України.

Мета виховання є єдиною для всіх ланок системи освіти, що забезпечує повноцінний всебічний розвиток особистості від народження і протягом усього життя. Реалізація мети здійснюється відповідно до особливостей кожного вікового етапу з орієнтацією на наступність у вихованні повноцінної особистості.

Завдання виховання дітей дошкільного віку

Дошкільне дитинство — досить тривалий час розвитку дитини і неповторний за темпами. Завдання виховання на кожному етапі цього періоду мають свою специфіку. У немовлячому і ранньому дитинстві важливо формувати якості, які зумовлюють розвиток суто людських властивостей і здібностей (потреби у спілкуванні, прямоходінні, діях із предметами та ін.). Завдання виховання значно ускладнюється у дошкільному віці, коли формуються якості, що визначають подальший розвиток дитини.

Концепція дошкільного виховання в Україні передбачає широкі можливості для створення дошкільних закладів, які б якнайповніше використовували досягнення етнопедагогіки, світової педагогічної думки відповідно до реалій суспільного буття, виховних традицій народу, окреслюючи такі його завдання:

1. Пробудити в дитині духовне начало, розвинути його як домінуюче в структурі особистості.

2. Формувати особистість у контексті рідної культури, мови як емоційного природного середовища дитини, що відповідає її етнопсихології.

3. Відновити престиж української мови — материнської мови дітей, державної мови суверенної України, мови корінної нації як засобу соціалізації особистості.

4. Сформувати творчу індивідуальність, яка живе активно, цікаво, відповідно до вікових і фізіологічних потреб, готова фізично і психічно до подальших вимог сім'ї, школи, життя.

5. Прищеплювати дитині безкорисливість як вищу цінність культури, а також елементи економічної обізнаності, діловитості.

Вимоги суспільства до вихованості й навченості дошкільника, а також умови, за яких вони можуть бути досягнуті, сформульовані у Базовому компоненті дошкільної освіти, який репрезентує *ступінь компетентності* — комплекс особистісних якостей і властивостей, потреб і здібностей, елементарних теоретичних уявлень, що становлять систему знань дитини, життєво важливих практичних умінь, які гарантують здатність реалізувати можливості розвитку особистості.

Компетентність — це не лише поінформованість із різноманітних проблем, а й відповідна поведінка, яка ґрунтується на знаннях і чуттєвому досвіді. Компетентність передбачає інтелектуальну та поведінкову самостійність, ініціативу, творчість, незалежність, критичність, оптимізм, наполегливість, уміння доводити розпочате до кінця, брати на себе відповідальність за помилки. Дорослі мусять визнавати цю якість особливо важливою для особистісного становлення дитини, давати їй змогу виявляти самостійність, не караючи, не нав'язуючи готових рішень, не втручаючись у її діяльність, допомагаючи лише за об'єктивної необхідності.

Базовий компонент дошкільної освіти окреслює вимоги до її змісту, рівня та обсягу, які є основою оцінювання освітнього рівня дитини, узгоджують її інтереси й потреби суспільства щодо освіченості. Йдеться про формування певної життєвої позиції дошкільника, розвиток його елементарної життєвої компетентності.

Матеріал Базового компонента дошкільної освіти структуровано за сферами життєдіяльності, що відображає нові світоглядні підходи, досягнення сучасних

природознавчих і людинознавчих наук. Його вимоги передбачають збагачення досвіду дитини, озброєння її навичками практичного життя, вдосконалення вміння спілкуватися з незнайомими людьми, гармонійно входити в нове оточення, вдаватися до асоціативних зв'язків, користуватися на явним досвідом, експериментувати, адекватно поводитися у незвичних життєвих обставинах.

Загалом, мета і завдання виховання дитини в сім'ї, до шкільних закладах полягають у формуванні її особистісної культури і компетентності. Конкретизує їх Концепція безперервної системи національного виховання, яка передбачає:

- повноцінний і всебічний розвиток дітей на засадах національної культури і духовності з урахуванням різноманітності національного складу та регіональних умов України;

- забезпечення фізичного і психічного здоров'я дітей, своєчасне виявлення тих, хто потребує корекції здоров'я; здійснення виховного процесу з урахуванням особистісних якостей, стану здоров'я, природних задатків дитини;

- розумовий розвиток дітей, розвиток пам'яті, уваги, мислення, уяви, допитливості, захоплень; оволодіння рідною мовою, прищеплення навичок культури спілкування;

- започаткування основ трудового виховання, екологічної культури, орієнтації в національних і загальнолюдських цінностях, набуття життєвого досвіду; виховання поваги і любові до батьків, родини, Батьківщини, людей праці; створення сприятливих умов для розвитку моральної самооцінки, яка має відображати ставлення дитини до себе як суб'єкта гуманних, доброзичливих взаємин з оточуючими;

- прилучення дітей до культури, мистецтва, традицій, обрядів українського народу, формування духовності, прищеплення шанобливого ставлення до культурних надбань, звичаїв, традицій інших народів; своєчасне виявлення ранньої обдарованості, забезпечення умов для розвитку талановитих дітей;

- соціалізацію особистості дитини, яка полягає в організації спілкування як особливого виду діяльності, що дає дитині змогу пізнавати дійсність, світ людських взаємин і саму себе не лише вербально, а й у процесі обміну емоціями й почуттями;

- інтеграцію родинного і суспільного дошкільного виховання на засадах народної педагогіки, національної культури, сучасних досягнень науки, надбань світового педагогічного досвіду;

- психологічну підготовку дітей до навчання у школі, забезпечення пізнавальної активності, розвитку творчих і художніх здібностей в ігровій та інших видах дитячої діяльності.

Закон України «Про дошкільну освіту» зосереджує увагу на таких завданнях дошкільної освіти:

- збереження і зміцнення фізичного, психічного і духовного здоров'я дитини;

- виховання у дітей любові до України, шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної та рідної мови, національних цінностей українського народу, цінностей інших націй і народів, свідомого ставлення до себе, оточуючих і довкілля;

- формування особистості дитини, розвиток її творчих здібностей, набуття нею соціального досвіду;

- виконання вимог Базового компонента дошкільної освіти; забезпечення соціальної адаптації та готовності продовжувати освіту.

Детальною конкретизацією вимог Закону «Про дошкільну освіту» є Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні, який спрямовує на вирішення таких завдань:

- створення належних умов для реалізації дитиною свого природного потенціалу (фізичного, психологічного, соціального);

- формування механізмів саморозвитку дошкільника, розширення свідомості,

сприяння його свідомому існуванню;

— розвиток базових якостей особистості;

— навчання жити у злагоді з довкіллям та собою, адекватно реагувати на події, оптимістично ставитися до життя, довіряти людському оточенню, відчувати себе захищеним, орієнтуватися в ньому;

— підтримка дитячої субкультури, збагачення дитячих видів діяльності;

— створення культурного середовища, сприяння становленню в дитини основ особистісної культури, залучення до світу національної та світової культур;

— вироблення оптимістичної гіпотези розвитку кожної конкретної дитини;

— опанування дошкільником навичками практичного життя;

— забезпечення гармонійного та особистісного розвитку, формування ціннісного ставлення до природи, культури, людей і до себе.

Отже, загальною метою виховання дітей дошкільного віку є всебічний розвиток дитини, формування базису її особистісної культури. Реалізується вона в єдності складових частин виховання дітей дошкільного віку.